

Іван Іващенко

КАНТ І БРЕХНЯ ЯК ЗАГРОЗА ЕПІСТЕМІЧНИЙ ТА МОРАЛЬНИЙ АВТОНОМІЇ ЛЮДИНИ.

**Timmermann, J. (2025). *Kant and the Supposed Right to Lie*.
Cambridge: Cambridge UP.**

Характеристика книги, якій присвячено цей огляд, потребує деяких попередніх зауваг. Нагадаю читачеві, що на початку важливого прикінцевого розділу трансцендентальної аналітики – «Про підставу розрізнення всіх предметів взагалі на феномени і ноумени» (A 235-260/B 294-315, Von dem Grunde der Unterscheidung aller Gegenstände überhaupt in Phaenomena und Noumena), де Кант підбиває підсумки першої частини трансцендентальної логіки, він вдається до цікавої метафори «країни чистого розсуду» (das Land des reinen Verstandes), якою він «промандрував» (durchreiset) і яку «виміряв» (durchmessen), щоби встановити «незмінні границі» (unveränderliche Grenzen) спекулятивного вжитку *категорій як чистих понять розсуду в сенсі предикаментів, родових понять*¹ (Prädikamente, Stammbegriffe, A 81/B 107), а отже – виявити умови можливості об'єктивної чинності (die objektive Gültigkeit) нашого епістемічного світостосунку. До цієї метафори він додає одне надзвичайно важливе уточнення, яке кидає світло на весь його критичний проект: «Це – країна істини (дражливе ім'я), оточена широким і бурхливим океаном, властивим осідком позірності, де якась смуга імлі та якийсь готовий швидко розтанути лід брешуть про нові краї, та, безуважно оманюючи порожніми надіями мореплавця, який видивляється відкриття, вплутують його в пригоди, які він ніколи не може полишити, а втім, також ніколи не може довести до кінця»² [Kant 2024: 337; A 235-236/B 294-295]. Кантів трансцендентальний аргумент полягає в тому, що чисті форми споглядання і мислення можна застосовувати винятково до предметів можливого досвіду і лише в

© І. Іващенко, 2026

¹ Не забуваймо, що категоріями є не всі чисті поняття розсуду, а предикаменти, тоді як інші чисті поняття розсуду Кант називає предикабіліями, або виведеними поняттями розсуду (abgeleitete Verstandesbegriffe) A 82/B 108.

² Es ist das Land der Wahrheit (ein reizender Name), umgeben von einem weiten und stürmischen Ozeane, dem eigentlichen Sitze des Scheins, wo manche Nebelbank, und manches bald wegschmelzende Eis neue Länder lügt, und indem es den auf Entdeckungen herumschwärmenden Seefahrer unaufhörlich mit leeren Hoffnungen täuscht, ihn in Abenteuer verflechtet, von denen er niemals ablassen, und sie doch auch niemals zu Ende bringen kann.

цьому разі ми можемо претендувати на об'єктивну чинність цих форм, тобто публічно доступну епістемічну реальність. Недарма саме в цьому уривку Кант вдається до дієслова «брехати» (*lügen*), яке тут може видатися синонімом до вжитого в наступному підрядному реченні дієслова «оманювати» (*täuschen*). Втім, завданням трансцендентальної діалектики як другої частини трансцендентальної логіки якраз і є виявлення, сказати б, метафізичної брехні тих, хто спокушає порушувати епістемічний кордон, ніби контрабандою доправляючи старі метафізичні питання до філософської дискусії.

Як відомо, трансцендентальну діалектику Кант, зокрема, присвятив епістемічній позірності, яка виникає тоді, коли чисті форми мислення і споглядання хтось силкується застосувати до речей самих по собі, тобто порушує епістемічний кордон, яким, за Кантом, є чуттєвий досвід, а отже, підважує епістемічну автономію, ретельно обґрунтовану Кантом в трансцендентальній аналітиці. Втім, не менш важливим завданням трансцендентальної діалектики є доведення можливості свободи у «Розв'язку космологічних ідей *тотальності виведення* світових подій з їхніх причин» (A 532-558/B 560-586, *Auflösung der kosmologischen Ideen von der Totalität der Ableitung der Weltbegebenheiten aus ihren Ursachen*). Цей розділ перекидає місток до Кантової практичної філософії – головної цілі критики розуму, яку Кант увиразнив у В XXX³. Показово, що в цьому розділі Кант ілюструє регулятивний принцип розуму саме на прикладі брехні: «Щоби прояснити регулятивний принцип розуму за допомоги прикладу з емпіричного вжитку цього принципу, не для того, щоби його підтвердити (адже подібні докази непридатні для трансцендентальних тверджень), візьмімо самовільний чин, приміром, злостиву брехню, через яку людина посяла певне сум'яття в товаристві, і яку спочатку досліджують згідно з її мотивами, з яких вона виникла, а тоді оцінюють, як її можна цій людині привинити вкупі з її наслідками»⁴ [*ibid.*: 637-638; A 554/B 582]. За допомоги цього прикладу Кант обґрунтовує моральну автономію людини, адже сама ідея відповідальності була би хиткою і непевною, якби злостивий вчинок пояснювали через емпіричні обставини, які його ніби природно спричинили, а отже, людина була би частиною природної необхідності, де немає місця свободі та, як наслідок, відповідальності. Натомість, Кант зауважує: «Цей осуд ґрунтується на законі розуму, і то розум розглядають як причину, яка могла і повинна була інакше визначати поведінку людини, без огляду на всі названі емпіричні умови»⁵ [*ibid.*: 638; A 555/B 583]. Під таким оглядом моральна автономія є наслідком епістемічної автономії, і якби Кант не обґрунтував марність зазіхання розуму порушувати епістемічний кордон і допоминатися пізнання речей самих по собі, він не зміг би обґрунтувати моральну автономію. Якби принципи пізнання світу ми позичали з чуттєвого досвіду, тоді на якій підставі наше моральне життя мало би бути

³ «Я, отже, мусив посунути знання, щоби дістати місце для *віри*» (Ich mußte also das *Wissen* aufheben, um zum *Glauben* Platz zu bekommen).

⁴ Um das regulative Prinzip der Vernunft durch ein Beispiel aus dem empirischen Gebrauch desselben zu erläutern, nicht um es zu bestätigen (denn dergleichen Beweise sind zu transzendentalen Behauptungen untauglich), so nehme man eine willkürliche Handlung, z. E. eine boshafte Lüge, durch die ein Mensch eine gewisse Verwirrung in die Gesellschaft gebracht hat, und die man zuerst ihren Bewegursachen nach, woraus sie entstanden, untersucht, und darauf beurteilt, wie sie samt ihren Folgen ihm zugerechnet werden könne.

⁵ Dieser Tadel gründet sich auf ein Gesetz der Vernunft, wobei man diese als eine Ursache ansieht, welche das Verhalten des Menschen, unangesehen aller genannten empirischen Bedingungen, anders haben bestimmen können und sollen

організовано інакше? Під цим оглядом показово, що в другій частині «Метафізики звичаїв» (*Metaphysik der Sitten*) – «Метафізичних підвалинах вчення про чесноту» (*Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre*) – Кант називає саме брехню «найбільшим порушенням обов'язку людини проти себе самої, розглядаючи її суто як моральну істоту (людство у своїй особі)»⁶ [Kant 2017: 67; AA VI: 429]. Отже, брехня повністю руйнує моральну автономію людини, позаяк зазіхає на саму ідею людства.

Як слушно зауважує Єнс Тимерман⁷ у своєму останньому дослідженні, винесеному в заголовок цього огляду, тезу Канта про брехню треба тлумачити з огляду на його програму трансцендентального ідеалізму: «Ця нова перспектива відкривається нам лише тоді, якщо ми приймаємо трансцендентальний ідеалізм, викладений раніше в першій “Критиці”. Кантова новаторська метафізика дозволяє трактувати нам брехню як свободний акт, за який агент є відповідальним»⁸ [Timmermann 2025: 1-2]. Власне, Тимерманове дослідження присвячено одному з найсуперечливіших і найкоротших, але водночас найобговорюваніших текстів Канта з практичної філософії «Про гадане право брехати з людинолюбства» (*Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen*, AA VIII: 423–430), опублікованому 1797 року⁹. Тут Кант реагує на таку ж гадану критику своєї моральної філософії з боку французького філософа Бенжамена Констан, хай навіть сам Констан не міг мати на увазі Канта. Адже приклад з убивцею, який переслідує нашого друга, схованого нами у своєму будинку, фігурує лише в цьому тексті Канта.

Тут не слід довіряти ані заувазі німецького перекладача Карла Фридриха Крамера, що Констан має на увазі саме Канта, ані реакції самого ж Канта на цю Крамерову заувагу: мовляв, дець він таке писав, хоча точно не пригадує, де саме (AA VIII: 425 прим.). А сам Констан у восьмому розділі свого твору «Про політичні реакції» (*Des réactions politiques*), виданому того ж 1796 і перевиданому 1797 року, тобто до виходу друком Кантової статті, написав таке: «Приміром, моральний принцип, що казати правду – це обов'язок, якщо його брати абсолютно та ізолювано, унеможливив би будь-яке суспільство. Доказ цьому ми маємо в дуже прямих наслідках, які вивів з цього принципу один німецький філософ, який стверджує, буцім навіть стосовно вбивць, які запитали б вас, чи не переховується у вашому будинку ваш друг, якого

⁶ Die größte Verletzung der Pflicht des Menschen gegen sich selbst, bloß als moralisches Wesen betrachtet (die Menschheit in seiner Person).

⁷ Тимерман найбільш відомий як упорядник «Критики чистого розуму» у серії «Філософська бібліотека» гамбурзького видавництва Meiner. З 1998 року цим виданням користується більшість кантознавців.

⁸ This new perspective is open to us only if we embrace the transcendental idealism set out earlier in the first *Critique*. Kant's novel metaphysics allows us to treat a lie as a free act for which the agent is responsible.

⁹ Книга складається з десяти розділів і додатку, де Тимерман пропонує власний переклад Кантової статті, оформлений як німецько-англійська білінгва. Серед розділів книги особливий інтерес викликає третій розділ «Історія Кантового есею» (pp. 39-55), де ретельно реконструйовано історичне тло Кантової полеміки з Констаном, а також «Складнощі Констанового прикладу» (pp. 77-97), де розглянуто контроверсійний приклад з убивцею, який переслідує нашого друга, а також розкритиковано фантазії (за словами Тимермана) Фіхте щодо цього прикладу в «Системі вчення про звичаї згідно з принципами вчення про науку». Найважливішим розділом книги є восьмий – «Кантів аргумент проти Констана» (pp. 130-158), де Тимерман, зокрема, розглядає важливий аспект брехні як загрози суспільній угоді, хай навіть ігнорує в цьому контексті можливий вплив Русо на Канта.

вони переслідують, брехня була б злочином»¹⁰ [Constant 1797: 74]. Як бачимо, Констан справді згадує якогось «німецького філософа» (*un philosophe allemand*), але, як слушно нагадує Тимерман, «Сам Кант забув, що ще не захищав на письмі обов'язок бути правдивим у випадках на кшталт випадку вбивці»¹¹ [Timmermann 2025: xiii]. Проте Кант використав цю нагоду, щоби чітко артикулювати свою позицію, а також, припустімо, ще раз на схилі життя вказати на руйнівні наслідки брехні як для епістемічної, так і для моральної автономії людини. Обґрунтування епістемічної та моральної автономії і становило головне завдання його критики розуму.

Насправді Констану йдеться не про Канта, а про теолога Йогана Давида Міхаеліса, який у 1750 році свою інавгуральну промову на посаду професора філософії Геттингенського університету назвав «Про зобов'язання людей казати правду» (*Von der Verpflichtung der Menschen die Wahrheit zu reden*). До його позиції, хай навіть з інших систематичних міркувань, був прихильний сам Кант, тож використав критику Констан для увиразнення власної позиції. У своєму ж тексті Міхаеліс критикує тезу Кристіана Вольфа, яку той виклав у так званій «Німецькій етиці» (оригінальна назва: «Розумні думки про чинення і поведінку людей задля сприяння їхній щасливості», *Vernünfftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen zu Beförderung ihrer Glückseligkeit*), перше видання якої вийшло друком в Галє 1720 року. Тимерман у своєму викладі позиції Вольфа цитує, зокрема, § 987. Ось його переклад: «*“It is never permitted to lie . . . ; but it is now and then permitted – indeed, now and then we are even obligated – to tell untruths [die Unwahrheit zu sagen], namely when it redounds not to harm, ours or that of others, but is for the best, as when one tells an enemy the wrong thing about where the man has gone whom he is pursuing with his sword bared”* (Wolff, 1720: § 987)» [Timmermann 2024: 47, fn. 25]. Проблема тут полягає в тому, що у виданні 1720 року [Wolff 1720: 666], яке нібито цитує Тимерман, у § 987 відсутній приклад з ворогом, який з оголеною шпагою (у перекладі Тимермана з оголеним мечем) переслідує людину. Цей приклад Вольф наводить у пізніших доповнених виданнях, зокрема, п'ятому [Wolff 1736: 689] і сьомому [Wolff 1743: 689], де пише: «але подеколи, мабуть, дозволено, ба навіть подеколи ми зобов'язані казати неправду, а саме тоді, коли вона не шкодить ні мені, ні іншому, а сприяє кращому, як тоді, коли хтось неправдиво каже ворогу, куди пішов той, кого він переслідує з оголеною шпагою»¹². Як бачимо, істинною мішенню Кантової критики був саме Вольф, приклад якого доносить близький до наведеного і критикованого Кантом у його тексті про брехню [AA VIII: 427] і якого критикує також Міхаеліс як у своїй промові, так і в пізнішому творі «Мораль».

Тимерман слушно зауважує, що позицію Канта і Міхаеліса найбільше споріднює теза про загрозу контрактуальній природі людини, якщо дозволити казати неправду

¹⁰ Le principe moral, par exemple, que dire la vérité est un devoir, s'il étoit pris d'une manière absolue et isolée, rendroit toute société impossible. Nous en avons la preuve dans les conséquences très-directes, qu'a tirées de ce principe un philosophe allemand, qui va jusqu'à prétendre, qu'envers des assassins qui vous demanderoient, si votre ami qu'ils poursuivent n'est pas réfugié dans votre maison, le mensonge seroit un crime.

¹¹ Kant himself had forgotten that he had not yet defended in writing an obligation to be truthful in cases like that of the murderer.

¹² aber wohl unterweilen ist erlaubt, ja wir sind unterweilen gar verbunden die Unwahrheit zu sagen, wenn sie nehmlich weder uns noch anderen zum Schaden, aber wohl zum Besten gereicht, als wenn man einem Feinde unrecht sagt, wo der hingegangen, den er mit blossen Degen verfolget.

[Timmermann 2024: 48], що Міхаеліс викладає в § 7, який називається «Зобов'язальність угод відпадає, якщо дозволено казати неправду» (*Die Verbindlichkeit der Verträge fällt weg, wenn es erlaubt ist die Unwahrheit zu reden*). Міхаеліс завершує цей параграф показовою думкою: «Якщо раптом угоди не матимуть чинності, або коли не можна бути напевно переконаним, чи вони чинні, чи нікчемні, тоді з цього випливає очевидний занепад людського роду»¹³ [Michaelis 1750: 14]¹⁴. Тоді як у «Моралі» Міхаеліс уже реагує на пізніший приклад Вольфа, коли в § 71 пише: «наприклад, що робити, коли хтось у гніві запитує мене, куди побіг той, кого він хоче вбити? Правдиву відповідь він вважатиме брехнею. Якщо він принаймні не тупий, то він піде якраз іншим шляхом, а не тим, який показую йому я: отже, брехнею я наражаю життя переслідуваного так само на небезпеку, як і правдою»¹⁵ [Michaelis 1792: 160-161]. Стратегія Міхаелісової критики цього прикладу неабияк перегукується з Кантовою, що досить добре пояснює, чому Кант відповів на провокацію Крамера, зігнорувавши той факт, що сам такого прикладу не наводив.

Загалом книга Тиммермана дозволяє читачу побачити історико-філософську багатшаровість Кантової статті, адже враховує розгалужений інтелектуальний контекст її написання. Уважному ж читачеві ця книга дає неабиякі підстави, щоби бодай розхитати сумнівні упередження стосовно Кантового «морального ригоризму», які виплекали ті, хто або ґрунтовно не знаються на Кантовій практичній філософії і не бачать систематичного зв'язку між епістемічною і моральною автономією, або не знаються на складному історико-філософському контексті просвітницької дискусії про брехню в Німеччині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Constant, B. (1797). *Des réactions politiques*. [s.l.]: [s.n.].
- Kant, I. (1900-). *Gesammelte Schriften* (Bd. 1-29). (Preußische Akademie der Wissenschaften, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Hrsg.). Berlin: Reimer, & de Gruyter.
- Kant, I. (2017). *Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre*. (B. Ludwig, Hrsg.). Hamburg: Meiner. <https://doi.org/10.28937/978-3-7873-2991-5>
- Kant, I. (2024). *Kritik der reinen Vernunft*. (J. Timmermann, Hrsg.). Hamburg: Meiner.
- Michaelis, J. D. (1750). *Von der Verpflichtung der Menschen die Wahrheit zu reden: und zeigt zugleich an, wie er künftig seine Arbeit auf der Georg-Augustus-Universität einzurichten gedencke*. Göttingen: Bossiegel.
- Michaelis, J. D. (1792). *Moral. Zweiter Theil*. (C. F. Stäudlin, Hrsg.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

¹³ Wenn aber einmahl die Verträge keine Gültigkeit haben, oder wenn man nicht gewiß überzeugt werden kann, ob sie gültig oder unkräftig sind; so folget daraus der offenbare Umsturz des menschlichen Geschlechts.

¹⁴ Власне, ці міркування Міхаеліса, можливо, і виправдовують ігнорування Тиммерманом імовірного впливу Русо на позицію Канта.

¹⁵ z. B. was zu thun, wenn jemand im Zorn mich fragt, wo der hingelaufen, den er ermordern will? Antw. Die Wahrheit zu sagen, er wird sie vor Lüge halten. Ist er wenigstens nicht dumm, so wird er gerade den andern Weg gehen, und nicht den ich ihm zeige: ich setze also durch die Lüge das Leben des Verfolgten eben so sehr in Gefahr, als durch die Wahrheit.

- Timmermann, J. (2025). *Kant and the Supposed Right to Lie*. Cambridge: Cambridge UP.
<https://doi.org/10.1017/9781108992435>
- Wolff, C. (1720). *Vernünfftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen zu Beförderung ihrer Glückseligkeit*. Halle: Renger.
- Wolff, C. (1736). *Vernünfftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen zu Beförderung ihrer Glückseligkeit. Die fünfte Auflage hin und wieder vermehrt*. Francfurt und Leipzig: [s.n.].
- Wolff, C. (1743). *Vernünfftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen zu Beförderung ihrer Glückseligkeit. Die siebende Auflage hin und wieder vermehrt*. Halle: Renger.

Одержано / Received 12.03.2026

Ivan Ivashchenko

Kant and the Lie as a Threat to Human Epistemic and Moral Autonomy. Timmermann, J. (2025). *Kant and the Supposed Right to Lie*. Cambridge: Cambridge UP.

Review of Timmermann, J. (2025). *Kant and the Supposed Right to Lie*. Cambridge: Cambridge UP.

Іван Іващенко

Кант і брехня як загроза епістемічній та моральній автономії людини. Timmermann, J. (2025). *Kant and the Supposed Right to Lie*. Cambridge: Cambridge UP.

Огляд книги Timmermann, J. (2025). *Kant and the Supposed Right to Lie*. Cambridge: Cambridge UP.

Ivan Ivashchenko, PhD, Senior lecturer of Philosophy & Humanities Department at Vinnytsia National Technical University (Ukraine).

Іван Іващенко, к. філос. н., старший викладач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: ivan.ivashchenko@yahoo.com
